

i da mu nije bila dostupna arhiva SDB u Srbiji, te da su mnoga dokumenta uništena ili na različite načine završila u privatnim rukama. Još jednom ističe da su ubistva bila poslednje rešenje kom je SDB pribegavala, i to samo ako druge metode „pasivizacije“ nisu uspevale. Nilsen zatim postavlja dva pitanja, na koja nudi i odgovore. Prvo je zašto su zapadnonemačke vlasti tolerisale ubistva koja je SDB vršila tamo? Verovatan odgovor leži u tome da su dokazi za to bili posredni, kao i da Zapadna Nemačka nije želela da kvari odnose sa SFRJ. Drugo pitanje je vezano za rezultat ovih ubistava. Prema Nilsenu, on je bio dvojak. S jedne strane, deo emigranata bi se zaista pasivizirao iz straha za svoju bezbednost, dok bi se drugi radikalizovali iz želje za osvetom. Među njima se zatim javljalo i podozrenje da su neki od njih agenti SDB. Napominje i da su brojne zapadne zemlje, bez obzira na načelni antikomunizam, mnoge akcije hrvatske emigracije smatrale terorističkim, tvrdeći da su na taj način zapravo otežavali svoju borbu za samostalnu Hrvatsku.

Kao svojevrsan epilog u okviru zaključka Nilsen daje odeljak posvećen odnosu SDB Hrvatske prema emigrantima u vreme raspada SFRJ. On tvrdi da je SDB Hrvatske počela da razmišlja u novim pravcima zbog političke nestabilnosti u zemlji i „pred zastrašujućom pretnjom u obliku okretanja novog vođe Srbije Slobodana Miloševića srpskim nacionalistima i autoritarnim i centralističkim krugovima u JNA“. Neupućeni bi iz ovoga mogli izvući zaključak da je u Jugoslaviji sve do kraja 1980-ih vladala nekakva idila koju je uspeo da sruši jedan čovek, što je jedan od ukorenjenih stereotipa o raspadu SFRJ. Zatim navodi da je, u dobroj meri zahvaljujući Franji Tuđmanu i potrebi da se izbori samostalnost Hrvatske, nastupilo jedno čudno i napeto primirje u kom su se nekadašnji ljuti protivnici našli na istoj strani. Emigrantima je omogućeno, i to uz pomoć SDB Hrvatske, da se vrate u zemlju, dok su pripadnici službe u neku ruku abolidirani za svoje ranije postupke. Ipak, prema Nilsenu, ove tenzije ni do danas nisu do kraja nestale.

Spisak arhivskih izvora je prilično kratak i sadrži četiri stavke: fond 1931 (Republički sekretarijat za unutrašnje poslove SR Slovenije) u Arhivu Republike Slovenije, fond 803 (Predsedništvo SFRJ) u Arhivu Jugoslavije, fond 1531 (Služba državne sigurnosti SR Hrvatske) u Hrvatskom državnom arhivu i digitalizovanu građu Australijskog nacionalnog arhiva. Ipak, njihova građa je obilato korišćena. Napomene su date na kraju knjige sa posebnim odeljkom za svako poglavlje. Iako je glavni tekst ovim rasterećen, čitalac koji želi

da proveri na šta se autor poziva mora često da prelazi na kraj knjige, pa da se vrati tamo gde je stao, što ipak predstavlja veoma nepraktično rešenje. Još jedno (bar za naše shvatanje) neobično rešenje predstavlja kombinovani pojmovnik, u kom su spojeni i ličnosti, i geografske odrednice, i pojmovi poput ustanova ili događaja. Pored već pominjanih radova samih emigranata i jugoslovenskih publicista, autor je koristio i dela istoričara iz bivše Jugoslavije (Bojana Dimitrijevića, Koste Nikolića, Petra Dragišića, Srđana Cvetkovića, Vladimira Ivanovića i drugih), kako za opšti istorijski kontekst, tako i za istorijat jugoslovenskih službi bezbednosti.

Budući da literatura o jugoslovenskoj tajnoj službi na engleskom jeziku predstavlja priličnu retkost, jasno je da će knjiga *Yugoslavia and Political Assassinations* mnogima u svetu predstavljati polaznu tačku za upoznavanje sa ovom temom. Uz određene manjkavosti, autor je uspeo da predstavi metode rada SDB u inostranstvu i njenu borbu protiv ekstremne hrvatske emigracije na sažetom prostoru i na prijemčiv način. Naladamo se da će u daljim istraživanjima ovi rezultati biti dopunjeni, a manjkavosti odstranjene.

Ilija Kukobat

Коста Чавошки, СЕЋАЊА НЕУСПЕШНОГ ПОЛИТИЧАРА, 1, Београд, Catena mundi, 2022, 559.

Za istraživače istorije socijalističke Jugoslavije i njenog krvavog raspada memoari predstavljaju vredan istorijski izvor, naročito kada je njihov autor neposredni učesnik važnih političkih zbivanja. Kao čovek koji je, prema sopstvenim rečima, u politici proveo „oko šezdeset i tri godine“, akademik Kosta Čavoški se može posmatrati kao prvorazredni svedok navedene epohe. U prilog tome jesu tri toma njegovih memoara, koje je 2022. godine pod nazivom *Sećanja neuspešnog političara* objavila izdavačka kuća Catena mundi. Na osnovu sadržaja, a pre svega zbog načina i perioda o kojem autor piše, najveću pažnju privlači prvi tom, o kom će biti reči u narednim redovima.

Već sam naslov nagoveštava koja će nit u ovom delu biti ključna. Čak i kada na početku piše o porodičnom poreklu ili danima detinjstva, autor u pozadini otkriva zanimljive detalje o tadašnjim društvima i političkim prilikama. Politika sve veću ulogu poprima kako je odmicalo školovanje, te na ličnom primeru autor objašnjava kako su gimnazijalci ili kasnije studenti posta-

jali mladi partijski kadrovi. Baveći se politikom kao student Pravnog fakulteta u Beogradu, autor se prvi put susreće sa kolegama koji će obeležiti politički život u narednim decenijama, a čitalac sa prvim manama ovih memoara. Naime, autor u takvim prilikama propušta da opširnije opiše, na primer, mladog Slobodana Miloševića i umesto toga iznosi ocene o poznatim zbivanjima koja će se desiti znatno kasnije. U nastavku pratimo autorovo viđenje sopstvenog političkog preobražaja, kada dolazi do razočarenja u komunizam i približavanja liberalizmu. Otvoreno neslaganje sa komunističkim režimom počelo je tokom juna 1968. i studentskih demonstracija, da bi kulminiralo u prvoj polovini sedamdesetih, kada je zbog kritičkih tekstova krivično gonjen i izbačen sa Pravnog fakulteta. Opisi tehnologije političkih obračuna i detalji o njihovim izvršiteljima spadaju u najvažnije stranice ove knjige.

Kada je reč o disidentskim godinama, autor sećanja postepeno upotpunjuje, a potom i zamenjuje dokumentima. Iako time ovo delo dobija na autentičnosti, istovremeno čitaoci bivaju uskraćeni za sadržaj, jer ih autor nije upotrebio svojim sećanjima. Na primer, poglavlje o radu Odbora za odbranu slobode misli i izražavanja je svedeno na sadržaj osnivačkog akta. Razlog zašto je autor u ovom slučaju tako postupio verovatno leži u tome što je o ovoj temi pisao u posebnoj knjizi. Takvo bar obrazloženje možemo pronaći u poglavlju o Demokratskoj stranci, gde je autor takođe priredio osnivački akt, ali ga je upotrebio zanimljivim detaljima o osnivanju stranke i prvim godinama njenog postojanja. Najveću pažnju svakako privlači autorovo viđenje unutarstranačkog sukoba u kojem je predstavljao jednu, a Dragoljub Mićunović drugu, pobedničku stranu. Poglavlja u kojima opisuje stvaranje Srpske liberalne stranke i Demokratskog pokreta Srbije (DEPOS) su poslednja koja podjednako sadrže i sećanja i dokumente. Nakon toga su zbivanja od 1992. do 2002. godine obrađena kroz dokumente, pisma, govore i članke koje je autor pisao u trenucima dok su bila aktuelna. Tek se na ponekom mestu može pronaći kratko objašnjenje koje je autor naknadno napisao, što znači da mišljenje o određenim zbivanjima nije promenio ni decenijama posle.

Sveukupno, prvi tom *Sećanja neuspešnog političara*, kojim autor obuhvata period od svog rođenja 1941. pa sve do 2002. godine, može se podeliti na dva dela: prvi se isključivo zasniva na sećanjima, a drugi deo na priložima. Sećanja svakako zaslužuju veću pažnju, jer budućim istraživačima nude nemali broj vrednih podata-

ka. Zbog toga smatramo da je prava šteta što ih je autor u nastavku zamenio dokumentima i člancima, bez obzira kakvu vrednost imaju. Autora odlikuje kratka i jasna rečenica, kao i oštrina kojom nikoga ne štedi: ni protivnike, ni istomišljenike, a na kraju krajeva – ni samoga sebe.

Dragoljub Mandić

Горан Латиновић, ЗАШТИТНИ ПУК ГЛАВНОГ ШТАБА ВОЈСКЕ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ (1992–1995), Бања Лука, Републички центар за истраживање рата, ратних злочина и тражење несталих лица, Удружење „65. заштитни моторизовани пук Главног штаба Војске Републике Српске“, 2023, 322.

Goran Latinović (Sarajevo, 1977), doktor je istorijskih nauka i redovni profesor na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Banjoj Luci. U svom dosadašnjem istraživanju bavio se temama iz istorije Jugoslavije, istorije Republike Srpske i istorije Srpske pravoslavne crkve. Na njegov prijedlog, predmet *Istorija Republike Srpske* uveden je na osnovne i master studije istorije na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Banjoj Luci.

Autor je u predgovoru ove monografije (str. 7–8) istakao da stvaranje Republike Srpske zaslužuje mnogo bolju i obimniju naučnu obradu nego što je to bio slučaj do sada. Ideja za pisanje ove knjige rođena je krajem 2021. godine tokom razgovora autora sa pripadnicima Udruženja „65. zaštitni motorizovani puk Glavnog štaba Vojske Republike Srpske“. Autor je prethodnih godina istraživao i brojne druge teme vezane za odbranu Republike Srpske tokom Odbrambeno-otadžbinskog rata, a 2021. godine je objavio i monografiju pod nazivom *Studentska brigada Vojske Republike Srpske (1994–1995)*.

Za pisanje ove naučne monografije, autor je, osim odgovarajuće literature, koristio građu iz arhive 65. zaštitnog motorizovanog puka Glavnog štaba Vojske Republike Srpske. Ova dokumentacija je bila od prvorazrednog značaja za nastanak ovog djela, s obzirom na to da sadrži sva važnija dešavanja u ovoj ratnoj jedinici Vojske Republike Srpske. Korišćeni su i objavljeni dokumenti Haškog tribunala, kao i štampa iz ratnog perioda. Knjiga sadrži predgovor, uvod, pet poglavlja, zaključak, fotografije poginulih boraca 65. zaštitnog motorizovanog puka, ratne i poratne fotografije ove jedinice Vojske Republike Srpske, rezime na ruskom i engleskom jeziku, bibliografiju, azbučnik ličnih imena i geografskih pojmova, kao i bilješku o autoru.